

MÂTÜRÎDÎ'NİN HİRİSTİYANLARIN TANRI ANLAYIŞINA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

Musa KOÇAR*

ÖZET

İslâm dininin en önemli mesajlarından biri de tevhid inancıdır. İslamiyet, Ortadoğu'da çıkan bütün ilâhî dinlerin özünü oluşturan tevhîd inancını tesis etmiş, tevhîdi zedeleyen bazı anlayışlara temas ederek bunları eleştiriye tabi tutmuştur. Kelâm bilginleri İslâm'ın tevhîd inancını aklî açıdan temellendirerek Hıristiyanların tevhîde aykırı anlayışlardaki çelişkileri göstermeye çalışmışlardır. Bu çalışmada, Hıristiyanların tevhîd anlayışından uzaklaşan yorumlarına Mâtürîdî tarafından getirilen eleştiriler ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Tevhîd, Hz. İsa, Ulûhiyyet

ABSTRACT

Critisms of Maturidi towards the Christian Views on the Unity of God

One of the basic messages of Islam is the unity of God. Islamic religion establishes the unity of God in a firm basis, which is also the main core of all divinely revealed religions in the middle eastern area. It also brings some criticisms in Quranic versus to various wrong views of the Christians, which are considered as contrary to the concept of God's unity. The Muslim theology scholars try to base their arguments on the unity of God in terms of reason, and they aim to show some views of Christians on God's unity, which they consider them as diverted ones. In this paper, the interpretations of the Christians that were different from those of Muslims in terms of God's unity are examined to some extent, in particular, in the light of Maturidi's criticisms towards them.

Keywords: Maturidi, Unity of God, Jesus Christ, Divinity

Bütün ilâhî dinler; zâtında, sıfatlarında, fiillerinde ve ibadet edilmeye lâyık varlık oluşunda Allah'ın birliğini ifade eden tevhîd inancını, ulûhiyyetin vazgeçilmez bir ilkesi olarak insanlara bildirmişlerdir. Gerek daha önce gönderilmiş ilâhî kitapların tahrife

* Doç. Dr., SDÜ İlâhiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

uğramış metinlerinde gerekse bu metinlerden hareket edilerek yapılan yorumlarda söz konusu tevhîd inancı bozulmuş, böylece ilâhî mesajın Hz. Âdemle başlayan tevhîd serüveni, daha önce gönderilmiş bütün ilâhî dinlerdeki tevhîd vurgusunu en mükemmel şekliyle insanlığa sunan İslâm dini ile sonlanmıştır.

Kur'ân, gerek Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi semâvî, gerekse düalist bir inancı savunan Mecûsîlik gibi gayri semâvî dinlerin tevhîd inancından uzaklaşan yönlerine temas ederek gerekli eleştirileri yapmış, Allah'ın birliği ilkesini aklî açıdan da açıklamıştır.

Müslümanlar, İslâm dininin yayıldığı coğrafî ve kültürel çevrede bulunan çeşitli din, felsefe ve kültürlerle yüzleşirken, tevhîd inancını zedeleyen inanç ve anlayışlarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bunlardan özellikle, kendi içinde de bütünlük arzetmeyen Hıristiyanların tanrı anlayışındaki tevhîde aykırı telâkkiler, kelâm bilginleri tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur.

Eserlerinde aklî düşünceye önem veren ve Ehl-i sünnet kelâmının kurucularından olan Mâtürîdî de (ö. 333/944) Hıristiyanların tanrı anlayışını kendine konu edinmiş, bu bağlamda tevhîdi zedeleyen yönelişleri eleştirel açıdan değerlendirmiştir.

Hıristiyanların, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu yönündeki iddialarıyla ilgili görüşlerini naklederek bunları eleştiriye tabi tutan Mâtürîdî'ye göre Hıristiyanlar, İsa Mesih hakkında farklı gruplara ayrılmışlardır. Onlardan bir grup, Hz. İsa'nın biri yaratılmış, insanların ruhuna benzeyen nâsûtî; diğeri ise kadîm, bedende bulunan ve Allah'tan bir cüz olan lâhûtî olmak üzere iki ruhunun bulunduğunu kabul etmişler, ulûhiyyetin "Baba, Oğul ve Rûhulkudüs"ten oluştuğunu benimsemişlerdir. Diğer bir grup ise, Allah'tan olan cüzün değil, Mesih'teki ruhun Allah olduğunu ileri sürmüşler, bu görüşü kabul edenlerin bir kısmı ruhu, bir şeyin diğer bir şey içinde bulunması şeklinde düşünmüş, diğer bir kısmı da bedenini onu içermesi şeklinde değil, ruhun bedende tasarrufta bulunması tarzında kabul etmiştir. Bir başka grup da Allah'tan bir cüzün Mesih'e ulaştığını, diğer bir cüzün de Mesih'ten ayrıldığını iddia etmiştir.¹

Mâtürîdî'nin, Hıristiyanların tanrı anlayışlarıyla ilgili dile getirdiği görüşlerde herhangi bir Hıristiyan mezhebinin veya bilgininin adını zikretmediği ve yapmış olduğu eleştirilerde daha çok onların konuyla ilgili düşüncelerindeki mantikî tutarsızlıkları ön plâna

¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İSAM Yayınları, Ankara 2003, s. 332; a. mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi* (trc. Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara 2002, s. 266. Bundan sonraki dipnotlarda *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*'nin sayfa numaraları parantez içinde verilecektir.

çıkardığı görülmektedir. Müellifin söz konusu eleştirilerinin genel olarak Hıristiyanlığın Melkâniyye, Ya'kubiyye ve Nestûriyye adlı mezheplerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.²

Mâtürîdî, Hıristiyanların Hz. İsa'nın "Allah'ın oğlu" olduğu yönündeki iddiasını soru-cevap tarzında ele alarak eleştirir ve Hıristiyanlara "Mesîh'teki ruh kendisinin bir parçası iken kadîm olduğuna göre ruh, bedeninin diğer parçasına sirayet etmeden Mesîh nasıl oğul olabilmiştir?" şeklinde bir soru sorar. Bu soruya "Ruh bedenin küçük bir parçası olduğu için" şeklinde cevap verilmesi durumunda müellife göre, tabiatın bütün küçük parçalarının büyüklerinin oğulları olarak kabul edilmesi gerekecek ve aynı zamanda Mesîh'ten geride kalan her bir parçanın da aynı şekilde oğul konumuna getirilmesi lâzım gelecektir. Böyle bir düşüncenin sonucunda da onun bedeninin tamamı oğullar haline dönüşecektir.³

Mâtürîdî'nin dile getirdiği söz konusu tenkidin, Hıristiyanlığın tanrı anlayışının eleştirisine yönelik olarak ortaya çıkan "reddiye literatürü"nde⁴ önemli bir yere sahip olan Ebû İsa Muhammed b. Hârûn el-Verrâk (ö. 247/861)'in görüşleriyle paralellik arzettiği görülmektedir.⁵

Öte yandan oğulun babadan küçük olduğunun bilinmesinden hareket eden Mâtürîdî, bu durumda baba ile oğulun ikisinin de kadîm oluşunun nasıllığını sormakta ve karşı tarafın bu soruya, lâhûtî ruhun tamamının bedende bulunduğunu kabul etmesi durumunda onlara, "Bedenin hangi parçası oğuldur?" şeklinde bir soru yöneltmektedir. Bu soruya bedenın tamamının oğul olduğu yönünde bir cevap vermeleri durumunda, onlar bütünü hem oğul hem de baba konumuna getirmiş olacaklardır. Müellife göre, böyle bir anlayış aynı zamanda babayı yine kendisine oğul yapmak gibi bir çelişkiyi doğurur. Bununla birlikte karşı taraf, kandilden alınan bir parça gibi, ruhun Mesîh'in bedeninde bir cüz olmakla birlikte, aslın bütünlüğünden herhangi bir eksilmenin vuku bulmayacağı yönünde bir görüş ileri sürerlerse, Mâtürîdî, kandilden alınan parça gibi, lâhûtî ruhtan alınan parçanın da

² Hıristiyanlığın söz konusu mezhepleri ve kelâm bilginlerinin onların tanrı anlayışına yönelttiği eleştiriler hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, *İslâm Kaynaklarında Hıristiyanlık: Kelâm Açısından Bir Yaklaşım*, TDV İSAM, İstanbul 2001, s. 75-137.

³ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 332; (266).

⁴ Hıristiyanların Tanrı anlayışlarının eleştirisine yönelik kaleme alınan reddiye literatürü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, *a.g.e.*, s. 15-20.

⁵ bk. Ebû İsa Muhammed b. Hârûn el-Verrâk, *er-Red ale't-teslîs, Anti-Christian Polemic in Early Islam* ile birlikte (nşr. David Thomas), Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 162 vd.

hâdis olması durumunda, karşı tarafın oğuldan ibaret olan ruhun kıdemi hakkındaki iddialarının anlamsız olacağını söylemektedir.⁶

Mâtürîdî, kandil örneğine tekrar dönerek karşı tarafın, kandilden alınan parçanın ondan bir şey eksiltmediğini müşahede bilgisine dayandırmaları durumunda, söz konusu ateş parçasının Allah tarafından yaratılmış olabileceği ya da onun, taştan (kömürde) bulunup da ondan çıkan ateş gibi bir şey olması ihtimallerinin bulunduğunu, bu durumda hangi ihtimal söz konusu olursa olsun, sözü edilen ateş parçasının hâdis, yani yaratılmış olacağını, böylece Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olmasının mümkün bulunmadığını belirtir.⁷

Mâtürîdî, karşı tarafın, Allah'ın Hz. İsa hakkında "Sevgili oğlum!" demekten daha büyük bir iltifat olmadığını söyleyen kimseye itiraz etmesine şu şekilde cevap verir: "‘Ey babam!’ demek daha büyük bir yüceltmedir. Ne var ki karşı taraf, ‘Ey babam!’ sözünün babanın oğlundan önce bulunmasını gerektirdiğini kabul ederse, ileri sürdüğü yüceltme anlamını geçersiz hale getirmiş olur. Çünkü babanın oğuldan önce bulunduğu dikkate alındığında yüceltme kastedilmiş olmaz. Öte yandan Allah'ın, İsa'ya ‘Sevgili oğlum!’ dediği sabit olsaydı, O'nun başkalarına da aynı şekilde hitap etmiş olması imkân dahilinde olurdu." Müellife göre bunda, başkasını kendisiyle eşit tutma alternatifinin bulunduğu söylenmesi halinde, bu düşünceye karşı, bazen kişinin bir diğerine ‘kardeşim!’ demesi durumunda gerçek kardeşliğin kastedilmemesi örnek olarak verilebilir. Ayrıca, Allah'ın yarattığı varlıklar arasında değerli insanların bulunması nedeniyle O'nun, Hz. İsa'dan başkasına da ‘oğlum’ iltifatında bulunması ihtimal dahilindedir. Bu bakımdan İsa'ya yapılan iltifata havariler ve diğer peygamberler de iştirak etmiş olurlar.⁸

Mâtürîdî, Hz. İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmeyen bir kimseye, İsa'nın Allah'ın dostu olduğu ve bazı seçkin işlere sahip bulunduğu yönünde karşı bir fikir ileri sürüldüğünü belirtmekte ve böylece Hz. İsa'ya değer verme açısından ‘oğlum’ denebileceği şeklindeki görüşü eleştirmektedir. Zira müellif, oğulluk kavramının sadece aynı türden olanlar arasında kullanılabilmesini, örneğin, hayvanlara gerçek anlamda ‘sevgili oğlum’ demenin mümkün olmadığını, bu bakımdan aynı şeyin yaratan ile yaratılan arasında kullanılmayacağını belirtir. Çünkü müellife göre, ilke olarak velâyet, muhabbet ve benzeri sebepler açısından bazı hakların oluşmasında olduğu gibi, muhabbet ve velâyet farklı türler arasında düşünülebilecek bir şeydir. Netice olarak Allah'ın, yarattığı varlıklar

⁶ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 333; (266-267).

⁷ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 333; (267).

⁸ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 336-337; (269).

arasından dost edindiği ve sevdiği varlıkların bulunması ihtimal dahilinde olmakla birlikte, gerçek anlamda O'nun oğullarının olması mümkün değildir.⁹

Mâtürîdî, karşı tarafın, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu yönündeki iddialarına, mezkur peygamberin göstermiş olduğu harikülâde olayları delil getirmelerini de tutarlı bulmaz. Zira Allah, Hz. Musa'da da fevkalâde olaylar göstermiştir. Bu durumda Hıristiyanların, Hz. Musa'nın Allah'ın başka bir oğlu olduğunu kabul etmeleri gerekir. Mâtürîdî, karşı tarafın, Hz. Musa'da görülen fevkalâde olayların onun dua ve niyazları sayesinde gerçekleştiği şeklinde görüş beyan etmeleri durumunda, başkalarının da aynı durumda bulunduğunu söyler. Nitekim Hz. İsa'nın yakalandığı gece “Allahım! Şu acı kadehi herhangi birinden geri çevirmek iradende yer almışsa onu benden geri çevir!”¹⁰ şeklinde dua ettiği nakledilmektedir. Müellif, karşı tarafın, Hz. İsa'nın ağlayıp Allah'a niyazda bulunmasının insanlara öğretmek, yani örnek olmak amacına yönelik olduğunu iddia etmeleri durumunda, Hz. Musa'nın duasının da aynı gaye için olduğu şeklinde cevap verilebileceğini söyler.¹¹

Mâtürîdî'ye göre, hem Hz. Musa hem de Hz. İsa Beytülmuqaddes'e doğru namaz kılıp dua ve niyazda bulunmuşlardır. Öte yandan ağlamak ve Allah'a dua etmek, insanın yaratılışının bir gereği olması hasebiyle kaçınılmaz bir durumdur. Bu bakımdan bunları öğrenmenin bir anlamının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Şayet Hz. İsa, Allah'ın oğlu olmaya işlediği güzel ameller sayesinde lâıyk olmuşsa bu hususun Hz. Musa ve diğer peygamberler için de geçerli olması gerekir. Bu durumda Hz. İsa'nın sadece ölüleri diriltme ameliyle Allah'ın oğlu olmaya hak kazandığı söylenirse, buna Hezekiel'in de bir insanı dirilttiği¹² örneğinden hareketle cevap verilir. Hatta Yahudiler¹³ Hz. Musa'nın Hz. İsa'dan daha fazla insanı dirilttiğini iddia etmişlerdir. Müellife göre aynı zamanda Hz. Musa'nın cansız bir asayı defalarca canlı yılanı çevirmesi de onun gösterdiği mucizeler arasındadır.¹⁴

Mâtürîdî, çeşitli peygamberlerde görülen mucizeleri sıralamaya devam ederek, Hz. İsa'nın bazı mucizeler göstermesinin onun Allah'ın oğlu olduğunun bir delili olamayacağını belirtir. Müellife göre

⁹ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 337; (269-270).

¹⁰ Matta, 26/39.

¹¹ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 333; (267).

¹² Eski Ahid, Hezekiel, 37/9-10.

¹³ İbn Meymûn, Musâ b. Meymûn, *Delâletü'l-hâirîn*, (nşr. Hüseyin Atay), Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, Kahire, ts II, 415-418.

¹⁴ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 334; (267).

örneğin, karşı taraf bu iddiayı delillendirmek için Hz. İsa'nın az bir yemek ile kalabalık insanları doyurduğunu ileri sürmeleri durumunda, buna Hz. Peygamber'in bu konuyla ilgili mucizeleriyle karşılık verilir. Çünkü Hz. Peygamber de boş bir kaptan meydana getirmiştir. Mâtürîdî, konuyla ilgili örnekleri çoğaltmaktadır. Meselâ, karşı tarafın Hz. İsa'nın suyu şaraba çevirdiğini ileri sürmeleri durumunda buna Elyasa'nın da bir kadına ait kaptan defalarca su meydana getirmesi ve sonra onu zeytinyağına çevirmesiyle¹⁵; Hz. İsa'nın su üzerinde yürüdüğünü iddia etmelerine, Ehl-i kitabın aynı mucizeyi Yûşa b. Nûn, İlyâ ve Elyasa için de nakletmeleriyle¹⁶; Hz. İsa'nın göğes yükselmesine, Yahudilerin, İlyâ'nın bir topluluk huzurunda göğes çıktığını nakletmeleriyle karşılık verilir. Öte yandan Hz. İsa'nın tanrı olduğuna, onun körü ve alacalıyı iyileştirmesi gibi mucizeleriyle delil getirilmesi durumunda da buna İlyâ ve Elyasa'nın ölüyü dirilttiğine dair nakillerle cevap verilir.¹⁷

Mâtürîdî, Hıristiyanların, Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından çarınha gerilerek onunla alay edildiğine dair görüşlerine temas etmekte, aslında Hz. İsa için nakledilen mucizelerin onun yüceliğine; çarınha gerilme ve alay edilme olayının ise küçümsemesine delâlet ettiğini belirtmekte ve Hıristiyanlara “İsa neden İlyâ gibi davranmamıştır?” şeklinde bir soru sormaktadır. Zira inkârcılar İlyâ'ya yaklaşıncı o, Allah'ın bir lütfu olarak inkârcıları yakıp kül eden bir ateş göndermiştir.¹⁸

Mâtürîdî, Hıristiyanların Allah hakkındaki görüşünün O'nun, hem yerde hem de gökte olduğu noktasına vardığını belirtir. Zira onlara göre Allah, her iki yerde de fevkalâde olayları yaratmıştır. Bu durumda karşı tarafın, Mesîh'in gösterdiği fevkalâde olayları kendi başına değil, Allah'ın verdiği özel bir güçle yaptığını iddia etmesi durumunda, böyle bir iddiaya karşı, İsa'nın cisimleri de yaratıp yaratmadığının sorulacağını, bu soruya olumlu cevap verilmesi halinde, İsa'nın yaratılmış bir varlık olup olmadığı sorusunun yöneltileceğini, bu sorunun da olumlu olarak cevaplanması durumunda onlara şöyle cevap verilebileceğini söyler: “İsa'nın bedeni ve ruhu bizim bedenimiz ve ruhumuz gibidir; o halde, bizim güç yetiremediğimiz şeyi o nasıl gerçekleştirebilmiştir? İsa bu tür fiillere Allah'tan cüz olan bir kuvvetle mi yoksa yaratılmış bir kuvvetle mi muktedir olmuştur?” Müellife göre, karşı taraf onun Allah'tan olan bir cüzle fiilini gerçekleştirdiğini söylerse, gerek Mesîh gerekse ilâhî

¹⁵ Eski Ahid, İkinci Krallar, 4/1-7.

¹⁶ Eski Ahid, Yeşu', 3/7-17; İkinci Krallar, 2/8, 13-14.

¹⁷ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 334-335; (267-268).

¹⁸ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 335; (268).

hakkındaki kendi görüşlerini anlamsız hale getirmiş olacaktırlar. Zira bu durumda İsa, Mesîh değil, Allah konumuna yükselecektir. Öte yandan cüzün Allah ile olan ilişkisinin ortadan kalkması durumunda İsa, Allah'ın hiçbir müdahalesi olmadan birçok cismi meydana getirmiş bulunacak; Hıristiyanların, cüzün Allah ile ilişkili olduğunu ileri sürmeleri durumunda ise fiil, Mesîh ile söz konusu cüze ait olacağından dolayı, bunların her ikisinin de fâili Allah olacaktır. Mâtürîdî, karşı tarafın, Mesîh'te cisimleri yaratmayı sağlayan bir kuvvetin bulunduğunu, dolayısıyla cisimlerin onun kendi fiilinin eseri olmadığını iddia etmeleri durumunda onlar, Mesîh'in ilâhını, kendisinin bir parçasına dilediği gibi tasarruf edeceği bir duruma getirmiş olacaktırlar.¹⁹

Mâtürîdî, hicrî III. yüzyılın ortalarında vefat ettiği tahmin edilen Ebû Bekir Muhammed b. Şebîb'in²⁰, Hıristiyanların müteahhirlerinden, Mesîh'in neseben değil -tıpkı Hz. Muhammed'in eşlerinin müminlerin anneleri olarak isimlendirilmesi ve bir kimsenin, nesebinden olmayan diğerine "oğlum, yavrucuğum" demesi gibi- evlât edinme konumunda Allah'ın oğlu olduğu şeklindeki bir görüşün nakledildiğine temas eder.²¹

Hız. İsa hakkındaki fikir ayrılıklarının ilkinin, ona rubûbiyyet nispet edilmesi²²; ikincisinin ise, Allah'ın oğlu olduğu iddiası olduğunu ve bu ikinci görüşün de ilkinin, İsa'nın Allah'tan doğması; ikincisinin ise, İsa'nın üstünlüğü nedeniyle oğul oluşa nispet edilmesi, diğerinin de karşılaştığı her musibette Allah'ın İsa'ya sığınmak oluşturması alternatiflerinin olduğunu belirten Mâtürîdî'ye göre İsa'nın, doğum yoluyla Allah'ın oğlu olması, imkânsız ve yanlış bir anlayıştır. Çünkü evreni yaratan ve yöneten yüce Allah, evlât sahibi olma arzusunun sebepleri çerçevesinde değerlendirebileceğimiz, zürriyet ihtiyacına maruz kalmaktan, şehvete mağlup olmaktan ya da yalnızlık korkusuna kapılmaktan münezzehtir. Bu bakımdan baba faktörü olmadan evlâdın meydana gelmesi imkânsızdır.

Ayrıca Allah, zâtı itibariyle yaratılmış varlıklara benzemekten de münezzehtir. Bu çerçevede Mâtürîdî Allah'ın, bir eğlence edinecek

¹⁹ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 335; (268-269).

²⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1977, s. 20, 69, 122. Mâtürîdî'nin 'ircâ' fikrinde ve diğer kelâmî görüşlerinde Mürcî olan İbn Şebîb'den etkilendiği, onun görüşlerini savunduğu belirtilmektedir. bk. Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (haz. Sönmez Kutlu), Kitâbiyât, Ankara 2003, s. 133.

²¹ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 332; (266).

²² *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 338; (270).

olması durumunda onu bizim dünyamızdan edinmesinin ihtimal dahilinde olmayacağını bir ayete²³ atfen belirtir.²⁴

Mâtürîdî, evlat sahibinin ortaklığa aday olacağını, eninde sonunda hükümlerinin çocuğuna intikal edeceğini söyler. Bu bakımdan zâtı itibariyle evreni yaratıp yöneten (rab), rakipsiz bir hükümlerliğe sahip bulunan (melik) ve her şeye gücü yeten Allah hakkında böyle bir ortaklıktan söz edilmesi mümkün değildir. Müellife göre, bir şeyin kendi parçasının kendi çocuğu olması da anlamsızdır.

Ayrıca yukarıda temas edildiği üzere, Hz. İsa'nın çeşitli mucizelere mazhar olmasından hareketle onun Allah'ın oğlu olduğuna istidlâl edilemez. Çünkü duyulur âlemde oğulluğun bilinme yöntemi mucize göstermeye dayalı değildir. Zira diğer peygamberler de birtakım mucizelere mazhar olmuşlardır. Kaldı ki, Hz. İsa, Allah'ın kulu oluşunu samimi bir şekilde açıkça ifade etmiştir.²⁵

Mâtürîdî, yukarıda zikrettiği, Hz. İsa'nın oğul oluşa nispet edilmesi alternatifini de eleştirmektedir. Zira müellife göre, duyulur âlemde, oğul oluşun yüceltme kavramlarından olmadığı bilinen bir şeydir. Aksine İsa'yı 'mesih' ve 'resul' şeklinde isimlendirmek daha yüceltici ve onurlandırıcı bir davranıştır. Bu bakımdan Allah'ın, yaratılmışların pek çoğuna kendilerine has üstünlükleri lütfetmesi, söz konusu varlıkların Allah'ın oğlu olduğunu hiçbir zaman gerektirmez. Esas itibariyle yaygın olan hitap geleneğine göre oğulluk güçlü ve şöhretli olanlara değil, küçük ve zayıf durumda bulunanlara yöneliktir. Bu nedenle 'oğul' demek suretiyle küçüğe bir nevi iltifat etme ve değer verme sonucu doğar. Bu da büyüklerden küçüklere yönelik bir davranış niteliği taşır.²⁶

Mâtürîdî, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu iddiasına delil gösterilen üçüncü hususun da, her önemli işinde ve karşılaştığı musibette İsa'ya Allah'ın sığınak oluşturması olduğunu belirtir. Müellif bu düşüncüyü de doğru bulmamaktadır. Çünkü karşılaştığı sıkıntılarda Allah'a sığınmak sadece Hz. İsa'ya has olmayıp, bütün insanların benzer durumlarda gösterebilecekleri bir davranış biçimidir. Mâtürîdî, söz konusu sığınma olayına, Allah'ın, 'haviye'yi, oraya

²³ Mâtürîdî, bu ifadeler ile, "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik onu kendi tarafımızdan edinirdik. Ama biz bunu yapanlardan değiliz." anlamındaki ayeti kastetmektedir. (el-Enbiyâ 21/17).

²⁴ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 339; (271); benzer yorumlar için bk. a. mlf., *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, (nşr. Fatıma Yusuf el-Hamîmî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, III, 265.

²⁵ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 339; (271).

²⁶ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 339-340; (271-272).

gireceklerin,²⁷ ‘arzı’ da orada yaşayanların ‘ana’sı²⁸ şeklinde isimlendirmesini örnek göstermektedir. Müellife göre, bu açıdan bakıldığında yaratıklara ‘Allah’ın oğlu olma’ niteliğinin nispet edilişi, O’nun (bir baba gibi) kendilerine sığınak ve merci teşkil etmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu tür ifadeler, naslarda yer alacak ilâhî izne bağlı olarak kullanılmalıdır.²⁹

Mâtürîdî, Hz. İsa’ya rubûbiyyet nispet edilmesi konusunda Allah’ın böyle bir şeyin muhal olduğunu bildirdiğini nakleder. Zira Kur’ân’da yer alan bazı ayetlere göre, Hz. İsa yeme ve içme gibi birtakım insanî davranış biçimleri sergilemiştir.³⁰ Allah’ın, İsa’yı çocukluk ve yetişkinlikle vasıflandırmasından başka³¹ İsa, Allah’a itaat etmiş, tazarrû ve niyazda bulunmuş,³² insanları kulluğa ve tevhide çağırmış,³³ Hz. Muhammed’in geleceğini müjdelemiş³⁴ ve bütün peygamberlere iman etmiştir.³⁵ Dolayısıyla Allah bütün evrene

²⁷ Mâtürîdî bu ifade ile şu ayete işaret eder: “Tartıları hafif olana gelince, işte onun anası (barınağı) hâviyedir.” (el-Kâria 101/8-9).

²⁸ Mâtürîdî’nin işaret ettiği ayetin tamamı şöyledir: “Şehirlerin anası (olan Mekke’de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve asla şüphe edilmeyen toplanma günüyle onları korkutman için sana böyle Arapça bir Kur’ân vahyettik.” (eş-Şûrâ 42/7).

²⁹ *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 340; (272).

³⁰ “Meryem oğlu Mesîh sadece bir resuldür. Ondan önce de birçok resul gelip geçmiştir. Anası da çok sadık bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara delilleri nasıl açıklıyoruz, sonra bak, nasıl haktan yüz çeviriyorlar.” (el-Mâide 5/75).

³¹ “Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. ‘Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?’” (Meryem 19/29); “O, sâlihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlarla konuşacak.” (Âl-i İmrân 3/46).

³² “Ne Mesîh ve ne de Allah’a yakın melekler Allah’ın kulu olmaktan geri dururlar. O’na kulluktan geri durup büyükenen kimselerin hepsini Allah yakında huzuruna toplayacaktır.” (en-Nisâ 4/172).

³³ “Andolsun ki, ‘Allah Meryem oğlu Mesîh’tir’ diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh: ‘Ey İsrâiloğulları! Rabbim ve rabbiniz olan Allah’a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah’a ortak koşarsa Allah ona cenneti haram kılar, artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcılar yoktur’ demişti.” (el-Mâide 5/72).

³⁴ “Hani Meryem oğlu İsa: ‘Ey İsrâiloğulları! Ben size Allah’ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim’ demişti. Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.” (es-Saf 61/6).

³⁵ “Hani Allah, peygamberlerden: ‘Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz’ diye söz almıştı. ‘Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklediniz

koyduğu yaratılmışlık ve kulluk alâmetlerini Hz. İsa için de geçerli kılmış, bu bakımdan o da kendisi hakkında kulluk ve risâletten başka bir iddiada bulunmamıştır.³⁶ Mâtürîdî'ye göre, yukarıda zikredilen gerçekler karşısında Hz. İsa'ya tanrılık³⁷ nispet etmek anlamsız bir sözden ibaret kalmaktadır.³⁸

Mâtürîdî, Hz. İsa'nın ulûhiyyet niteliğine sahip olmadığını temellendirirken, cisimlerin yaratılmışlığını ifade eden hudûs deliline³⁹ de başvurur. Müellife göre, karşı tarafın, hudûs delilini aklî bir kanıt olarak benimsemeleri durumunda, Hz. İsa'nın da yaratılmış olduğunu kabul etmeleri gerekir. Söz konusu delilin naklî olduğunu kabul etmeleri halinde ise onlara, naklin doğruluğuna dair delilin ne olduğu sorulur. Bu soruya “nesnelerin yaratılmış olması” şeklinde cevap vermeleri durumunda onlar, nesnelerin yaratılmışlığının nakille, naklin doğruluğunun da nesnelerin yaratılmışlığı ile bilinmesinde olduğu gibi, kısır döngü içine düşecekler ve böylece iddiaları dikkate alınmayacak ve sonunda meselenin aklî olduğunu benimseyerek başka bir bilgi vasıtası söz konusu olmayacağından, yaratılmışlığın Hz. İsa için de geçerli olduğunu kabul etmek zorunda kalacaklardır.⁴⁰

Öte yandan Hz. İsa'nın tanrılığının mümkün olması durumunda bunun her bir insan için de mümkün olması gerekeceğini belirten Mâtürîdî, Hz. İsa'nın kendi hayatında birtakım kanıtlar göstermesine rağmen muhataplarının onun peygamberliğini kabul etmemelerinin; bazı anlayışlara göre göğe yükseltilmesi ya da çoğunluğun kanaatine göre ölümünden sonra da onun kul ve resul olduğuna inanmayarak kendisine rubûbiyyet atfetmelerinin şaşılacak bir durum olduğunu söyler.

mi?’ dediğinde ‘kabul ettik’ cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: ‘O halde şahit olun, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim’ buyurmuştu.” (Âl-i İmrân 3/81).

³⁶ Mâtürîdî, bu ifade ile şu ayete işaret etmektedir: “Çocuk şöyle dedi: ‘Ben Allah’ın kuluyum. O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı.’” (Meryem 19/30).

³⁷ Mâtürîdî, “‘Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesîh’dir’ diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır...” (el-Mâide 5/17) anlamındaki ayeti yorumlarken, bu iddiayı ileri sürenlerin, Hz. İsa'nın hem Hz. Meryem'in oğlu hem de tanrı olarak kabul ettiklerini naklederek ‘oğul’ durumunda bulunan birinin, tanrı olmasındaki çelişkilere dikkati çekmektedir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, II, 25.

³⁸ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 338; (270).

³⁹ Mâtürîdî'nin yaratılmışlık delili hakkındaki görüşleri için bk. Musa Koçar, *Mâtürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 115-130.

⁴⁰ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 336; (269).

Müellife göre, Hıristiyanların söz konusu dengesiz tutumlarını, İsa'nın hayatının gerek başlangıcı ve gerekse sonu, yani onun yaratılışı, öz yapısı, mesajı ve akla gelebilecek diğer özellikleriyle ilgili iddialarında da görmek mümkündür.⁴¹

Mâtürîdî, Hıristiyanların ontolojik açıdan tek Allah'ı benimsemekle birlikte üçlü bir tanrı anlayışını kabul ettiklerini, bunların her birinden parça ve sınır kavramını nefyederek Allah'ın cisim değilken bilâhare cisme büründüğünü ileri sürdüklerini, ancak cismin, cüzlere ve parçalara ayrılan şekillenmiş bir nesneden ibaret olduğunun bilinen bir husus olmasından hareketle Hıristiyanların tevhîd inancından uzaklaştıklarını belirtir.⁴²

Sonuç

İslâm vahyi bütün ilâhî dinlerin özünü oluşturan tevhîd vurgusunu en güzel şekliyle insanlara bildirmiş, ilâhî veya gayrı ilâhî dinlerdeki tevhidden uzaklaşan yönler yer yer temas etmiş ve bunları akılcı bir yaklaşımla eleştirmiştir. Hıristiyanlığın tanrı anlayışı da Kur'ân'ın eleştiri kapsamına girmektedir. Kelâm bilginleri, kendi aralarında da bir bütünlük arzetmeyen çeşitli Hıristiyan mezheplerinin tanrı anlayışlarını naklederek tenkide tabi tutmuşlar ve bu eleştiriler bir reddiye literatürünün oluşmasına neden olmuştur.

Mâtürîdî'nin Hıristiyanların tanrı anlayışlarına yönelik müstakil bir reddiyesi olmamakla birlikte, eserlerinde yeri geldikçe bu telâkkileri naklederek eleştirdiği görülmektedir. Yine Mâtürîdî'nin Hıristiyanların tanrı anlayışlarıyla ilgili dile getirdiği görüşlerde herhangi bir Hıristiyan mezhebinin veya bilgininin adını zikretmediği ve yapmış olduğu tenkitlerde daha çok onların konuyla ilgili düşüncelerindeki mantikî tutarsızlıkları ön plâna çıkardığı görülmektedir.

Ancak, Mâtürîdî'nin söz konusu eleştirilerinin genel olarak Hıristiyanlığın o dönemde Ortadoğu'da mevcut Melkâniyye, Ya'kubiyye ve Nestûriyye adlı Hıristiyan mezheplerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, onun eleştirilerinde görülen temel hususlar ve değerlendirmeler daha çok bu mezheplerin tevhîd anlayışını yansıtan değerlendirmeler ve anlayışlarla benzerlik arz etmektedir.

Mâtürîdî, teslis anlayışı bağlamında Hıristiyanların Hz. İsa'ya rubûbiyet nispet etmelerini veya onun Allah'ın oğlu olduğu yönündeki iddialarındaki tutarsızlıkları akılcı bir yaklaşımla, kelâm ilminin

⁴¹ *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 338-339; (270-271).

⁴² *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 185-186; (151).

diyalektik yöntemini kullanarak eleştirmiş ve Hıristiyanların İslam dininin öngördüğü tevhîd inancından uzaklaştıkları düşüncesine ulaşmıştır. O, bu eleştirilerini Kurânî ayetlerle de desteklemeye çalışmıştır.